

СИСТЕМА Й ВИДИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Слотвінська Н.Д., к. ю. н.,
асистент кафедри кримінального права і процесу
*Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті проведено класифікацію судової практики й обґрунтовано її практичну цінність, охарактеризовано систему судової практики.

Ключові слова: *судова практика, види судової практики, система судової практики.*

В статье проведена классификация судебной практики и обоснована ее практическая ценность, охарактеризована система судебной практики.

Ключевые слова: *судебная практика, виды судебной практики, система судебной практики.*

Slotvinska N.D. SYSTEM AND TYPES OF JUDICIAL PRACTICE

In the article the classification of judicial practice is conducted and its practical value is substantiated, the judicial practice system is characterized.

Key words: *judicial practice, types of judicial practice, system of judicial practice.*

Постановка проблеми. У юридичній літературі наведена різна видова градація судової практики, але під час розгляду того чи іншого виду, класу судової практики необхідно враховувати не лише структуру й ознаки судової практики, а і її місце і роль у правовій системі, зовнішні та внутрішні її форми, які дають змогу провести класифікацію.

Мета статті – визначити види судової практики та охарактеризувати систему судової практики.

Виклад основного матеріалу. Класифікація судової практики означає поділ її за видами залежно від тих чи інших критеріїв, ознак. Розглядатимемо класифікацію як один зі способів наукового пізнання, що дає змогу під певним кутом зору розкрити як внутрішні структурні взаємозв'язки судової практики, так і зовнішні форми її вияву, співвідношення з широким соціальним контекстом, що відкриває нові можливості в дослідженні цього явища.

Класифікація судової практики – це один зі способів науково-практичного пізнання, що дає змогу зрозуміти внутрішню структуру судової практики, її зовнішні форми вияву. Це має не лише теоретичне, а і практичне значення для

судової діяльності, оскільки вирішення правового спору із застосуванням лише одного нормативного акта без взаємозв'язку з правовими позиціями, судовою практикою в деяких випадках призводить до помилкової правової оцінки фактичних обставин справи і прийняття незаконного/неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови.

Класифікація судової практики сприяє визначенню місця судової практики в правовій системі, усвідомленню функції судової практики та її ролі в правовому регулюванні, точнішому визначенню меж і можливостей судової практики з регулювання спірних відносин, удосконалення правотворчої і правозастосовної діяльності державних органів, у тому числі й судових.

С. Васильєв до судової практики зараховує діяльність і її результати всіх ланок судової системи України. Водночас, ураховуючи законодавчо закріплені завдання та повноваження, варто розмежовувати види судової практики. На думку дослідника, за основу класифікації судової практики доцільно використовувати функціональну ознаку, що визначається залежно від виду судочинства: практика судів загальної юрисдикції; практика Конститу-

ційного Суду України; практика Європейського суду з прав людини [1, с. 194].

Аналіз української правової системи дає змогу зробити висновок, що судова практика вже є джерелом права. Так, до судових актів, що містять нормативні приписи, можуть бути зараховані рішення Конституційного Суду України; нормативне тлумачення Пленуму Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів; рішення Європейського суду з прав людини [2, с. 60].

Суддя Конституційного Суду України у відставці М. Савенко має власне бачення класифікації судової практики. Дослідник виділяє такі види судової практики: за функціональним призначенням: правоконкретизувальна, контрольна, інтерпретаційна; за об'єктом впливу (за відповідними правовідносинами, що регулюються відповідними правовідносинами) та суб'єктом, який є безпосереднім її творцем: цивільна, адміністративна, господарська, кримінальна, конституційна, міжнародна тощо [3, с. 32].

У зв'язку з цим можливо виділити такі різновиди, як внутрішньодержавна судова практика, що виражає єдину позицію України, і судова практика наддержавних юрисдикційних органів, наприклад Європейського суду, який зв'язаний прецедентом і раніше винесеними ухвалами, що стають обов'язковими через наявність у нашої країни міжнародних зобов'язань. Рішення суду слугують не лише для вирішення справи, що знаходиться на його розгляді, а і для того, щоб так сприяти дотриманню державами своїх зобов'язань, які вони несуть як країни-учасниці.

Класифікувати судову правотворчість можна за територіальним критерієм – на міжнародну та національну; за типами правових систем – на судову правотворчість у міждержавному, континентальному, загальному, змішаному типах правових систем; за суб'єктами здійснення – на судову правотворчість Міжнародного Суду ООН, Європейського суду з прав людини, Суду Європейського Союзу, конституційних судів і вищих судів загальної юрисдикції; за функціями судової влади, здійснення яких супроводжує така правотворчість, – на нормо-

контрольну, компетенційну, уніфікаційну, регламентну, правозахисну; за способом надання юридичної сили – на нормативно-актну (регламентну) і прецедентну судову правотворчість [4, с. 11].

У свою чергу, З. Мельник вважає, що судову практику варто розмежовувати на рішення вищих судів, якими долаються прогалини шляхом застосування аналогії закону чи права, й акти Верховного Суду та вищих спеціалізованих судів, у яких на підставі аналізу судових рішень створюються критерії уподібненого застосування права, способи подолання прогалин і юридичних колізій, усунення правозастосовних помилок. На думку дослідниці, рішення Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України є різновидами як правозастосовних прецедентів, так і правотлумачних прецедентів [5, с. 108].

Судова практика як вищих судових органів, так і нижчих судових інстанцій закріплюється в судових актах, які вивчаються, аналізуються й ураховуються суддями під час розгляду справ.

Отже, можна виділити два основні підходи до класифікації судової практики – загальний і спеціальний.

За загальним підходом, судову практику доцільно класифікувати за такими критеріями:

1) правові основи закріплення судової практики в механізмі правового регулювання (нормативні акти, що визначають види судової діяльності, ієрархія судових органів, що закріплює судову практику);

2) форма вираження судової практики (рішення Конституційного Суду України, постанови пленумів Верховного Суду України та Вищих спеціалізованих судів);

3) спосіб впливу судової практики на законодавчий процес (законодавча ініціатива вищих судових органів, їх судова практика в конкретних справах у вигляді постанов, яка враховується правотворчими органами під час прийняття нормативно-правових актів);

4) правова доктрина судової практики (позиції вчених щодо розуміння, структури, функцій, місця та ролі судової практики в системі джерел права, науково-практичні коментарі з питань судової практики).

Розглянемо основні науково-практичні розуміння класифікації судової практики відповідно до сучасних умов.

Важливо, що правові основи судової практики в механізмі правового регулювання визначені на законодавчому рівні. Чимало норм Закону України «Про судоустрій та статус суддів» присвячено судовій практиці. Зокрема, передбачено, що «єдність системи судоустрою забезпечується ... 4) єдністю судової практики» (п. 4 ч. 4 ст. 17 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII) [6].

Також із положень Закону України «Про судоустрій та статус суддів» випливає, що судова практика формується:

1) Верховним Судом, який забезпечує сталість і єдність судової практики і порядку та спосіб, визначені процесуальним законом» (ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій та статус суддів») [6];

2) вищими спеціалізованими судами, які вивчають та узагальнюють судову практику, інформують про результати узагальнення судової практики Верховний Суд (п. 2 ч. 1 ст. 32 Закону України «Про судоустрій та статус суддів») [6];

3) апеляційними судами (апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення – апеляційними судами, які утворюються в апеляційних округах), які вивчають та узагальнюють судову практику, інформують про результати узагальнення судової практики відповідні місцеві суди, Верховний Суд (п. 2 ч. 1 ст. 27 Закону України «Про судоустрій та статус суддів») [6].

На практиці для знаходження й застосування нормативно-правового акта використовується класифікатор, у якому за галузями законодавства розміщені як нормативні акти, так і судова практика судових органів України. Але ця система фактично мало затребувана, оскільки не враховує потреби спеціалізації суддів і специфіку судової діяльності.

Судді ведуть власні кодифікації в певних галузях права (кримінальне, цивільне, трудове, адміністративне тощо), при цьому враховують судову практику, яка офіційно опублікована (Офіційний вісник

України, Вісник Конституційного Суду України, Вісник Верховного Суду України, Часопис цивільного і кримінального судочинства. Кримінальне судочинство. Судова практика у кримінальних справах, Цивільне судочинство. Судова практика у цивільних справах, Вісник Вищого адміністративного суду України, Правові позиції в адміністративному судочинстві, Вісник господарського судочинства тощо), так і неопублікована, але міститься в інформаційно-правових системах («Інфодиск», «Ліга:Закон», «МЕГА-НАУ»).

Формуванню правового мислення і свідомості суддів сприяють науково-практичні коментарі з питань судової практики (кримінальної, цивільної, адміністративної, господарської тощо), в яких містяться відповідні наукові та практичні коментарі вчених і практичних працівників щодо тлумачення норм права з прикладами із судової практики в конкретних справах, які орієнтують суддів та інших правозастосовувачів на однакове розуміння й застосування норм права в судовій діяльності.

Ці підходи розуміння судової практики, її структури, сутності необхідні для підготовки суддів до практичної діяльності, формування в них науково-правового мислення, а також для навчання студентів юридичних вищих навчальних закладів.

Розглянуті основні критерії розуміння судової практики дають змогу перейти до спеціальних критеріїв класифікації судової практики.

Структурними елементами судової практики є судова діяльність, професійний досвід, суддівський розсуд, результат, підсумок цієї діяльності, що містить правові положення, тлумачення норми права, правові позиції, принципи, які закріплюються в судовому акті та є прикладом для застосування.

Ця структура судової практики в більш вузькому розумінні дає змогу запропонувати класифікацію за спеціальними критеріями (з урахуванням її статичної й динамічної) за такими критеріями: 1) за юридичною силою; 2) за функціональністю; 3) за суб'єктами; 4) за об'єктом; 5) за судовими актами; 6) за галузевим критерієм; 7) за формою.

Законодавчо визначено, що висновок Верховного Суду України щодо застосування норм права, викладений у постанові Верховного Суду України у цивільній (ст. 360-7 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України), адміністративній (ст. 244-2 Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України) та господарській (ст. 111-28 Господарського кодексу (далі – ГПК) України) справах, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції під час застосування таких норм права. Суди мають право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів.

У кримінальному процесі висновок Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, є обов'язковим для всіх судів загальної юрисдикції, які зобов'язані привести свою судову практику у відповідність до судового рішення Верховного Суду України. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів (ч. 1 ст. 458 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України).

З наведених положень, що містяться в процесуальних кодексах, випливає, що фактично і юридично визнані судові рішення Верховного Суду України обов'язковими, тобто створена судова практика в конкретній справі цим судовим органом набуває обов'язкового характеру під час розгляду справи, а також аналізується й ураховується з метою однакового застосування матеріального та процесуального закону.

Варто також ураховувати, що в господарському судочинстві касаційна інстанція наділена правом надавати вказівки, що містяться в постанові касаційної інстанції, які є обов'язковими для суду першої інстанції під час нового розгляду справи (ст. 111-12 ГПК України).

Натомість у кримінальному судочинстві вказівки суду, який розглянув справу в касаційному порядку, є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанції при новому розгляді (ч. 2 ст. 439 КПК України).

Повноваження Конституційного Суду України, принципи судочинства, статус суддів, види рішень і їх юридична сила, а також інші питання регулюються Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 № 2136-VIII. Зокрема, в ст. 2 цього Закону України закріплено, що Конституційний Суд України здійснює свою діяльність на засадах обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків. Статтею 98 передбачено, що за невиконання рішень і недодержання висновків Суду настає відповідальність згідно із законом.

Для судів загальної юрисдикції, що розглядають цивільні справи, в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення» від 18.12.2009 № 14 закладено механізм застосування судами рішень Конституційного Суду України, постанов Пленуму Верховного Суду України, рішень Європейського суду з прав людини. Зокрема передбачено, що в мотивувальній частині кожного рішення в разі необхідності мають бути посилення на рішення Європейського суду з прав людини, які, згідно із Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV, є джерелом права та підлягають застосуванню в цій справі.

Під час ухвалення рішення в адміністративній справі Пленум Вищого адміністративного суду України в Постанові «Про судові рішення в адміністративній справі» від 20.05.2013 № 7 зазначає, що в мотивувальній частині рішення можуть також використовуватися посилення на рішення Конституційного Суду України, відповідні рішення Верховного Суду України (ст. 244-2 КАС України), а також посилення на рішення Європейського суду з прав людини згідно із Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV. Крім цього, Пленум Вищого адміністративного суду України наголошує, що законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права з урахуванням юридичної сили правового акта в ієрархії національного законодавства, що

регулює спірні правовідносини, подібні правовідносини (аналогія закону), або за відсутності такого закону на підставі конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права), принципів верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини за дотримання норм процесуально-го права.

За функціональною спрямованістю судову практику варто розмежувати на такі види: 1) правозастосовна; 2) судова практика з тлумачення правової норми; 3) правоконкретизувальна; 4) правороз'яснювальна; 5) нормотворча; 6) контрольна; 7) наглядова; 8) правовиховна; 9) правоохоронна; 10) інформаційна; 11) науково-практична.

За суб'єктами формування судова практика створюється з місцевих судів і далі за інстанціями судових органів, апеляційними судами, Вищими спеціалізованими судами, Верховним Судом України та Конституційним Судом України, що дає змогу визначити статус судової практики й обов'язковість її застосування.

Також варто виділити судову практику одноосібну й колегіальну. Перша формується суддею одноосібно під час розгляду правового спору, а колегіальна – складом суду, що складається з трьох і більше суддів. Наприклад, в адміністративному судочинстві розгляд справ у першій інстанції може здійснюватися як одноосібно, так і колегіально у складі трьох суддів, в апеляційному порядку – колегією суддів у складі трьох суддів, у касаційному порядку здійснюється також у складі не менше як трьох суддів; у Вищому адміністративному суді України як суді першої інстанції справи розглядаються й вирішуються колегією у складі не менше ніж п'ять суддів; перегляд судових рішень в адміністративних справах у Верховному Суді України здійснюється колегіально.

Судові акти, в яких закріплюється судова практика, можуть мати статус офіційних і неофіційних судових документів. Під офіційними судовими документами варто розуміти судові рішення, що набрали законної сили, а також узагальнені матеріали по розглянутих судових справах, опубліковані в офіційних виданнях

(Офіційний вісник України, Вісник Конституційного Суду України, Вісник Верховного Суду України) або розміщені на сайті судового органу¹. До них належать: 1) судові рішення та ухвали, що приймаються судовими органами в певному виді судочинства; 2) узагальнені матеріали по певній категорії справ, закріплені в довідках, оглядах; 3) постанови пленумів Верховного Суду України, Вищого адміністративного суду України, Вищого господарського суду України та Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ; 4) інформаційні листи, листи-рекомендації, роз'яснення.

Судова практика містить указівки (рекомендації, роз'яснення) нижчим судовим органам, які потрібно враховувати під час розгляду справ з метою однакового застосування закону, заповнення прогалин у законі, усунення колізій у правозастосуванні.

Рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства, як зазначають В. Капустинський та О. Хотинська-Нор, є формою позапроцесуальних повноважень і дієвим нормативно закріпленим способом досягнення єдності судової практики, проте не єдиним, оскільки

¹ На сайті Верховного Суду України в розділі «Судова практика» розміщено рішення й ухвали в цивільних справах по першій інстанції; рішення й ухвали в цивільних справах у касаційному порядку; рішення у кримінальних справах у касаційному порядку; рішення у кримінальних справах у порядку виключного провадження; рішення в господарських справах у касаційному порядку; рішення в адміністративних справах (особливості розгляду справ окремих категорій); рішення в адміністративних справах (застосування процесуального законодавства в адміністративному судочинстві); рішення у справах про адміністративні правопорушення; узагальнення судової практики; судова статистика; науково-практичний коментар; правові висновки Верховного Суду України ([http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7CD9BF86142D6F24C2257ADB00320D2D](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7CD9BF86142D6F24C2257ADB00320D2D)).

На сайті Вищого адміністративного суду України в розділі «Судова практика» розміщено узагальнення судової практики; інформаційні листи; судова статистика; практика Європейського суду з прав людини (<http://www.vasu.gov.ua/sudovapraktika/>).

На сайті Вищого господарського суду України в розділі «Судова практика» розміщено постанови Пленуму Вищого господарського суду України; роз'яснення (рекомендації) Вищого господарського суду України; інформаційні листи Вищого господарського суду України; оглядові листи Вищого господарського суду України; висновки Верховного Суду України в господарських справах; практика Європейського суду з прав людини (<http://www.arbitr.gov.ua/>).

На сайті Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ у розділі «Судова практика» розміщено узагальнення судової практики; судова статистика; окремі судові рішення; постанови Верховного Суду України у справах цивільної юрисдикції; постанови Верховного Суду України у справах кримінальної юрисдикції (<http://sc.gov.ua/>).

задекларована мета досягається й іншими засобами в процесі здійснення повноважень спеціалізованих судів [7, с. 61]. До інших засобів зараховано інформаційні листи вищих спеціалізованих судів.

Дослідники умовно ділять інформаційні листи за критерієм змістового навантаження на три групи:

1) інформаційні листи, що містять роз'яснення вищого спеціалізованого суду з питань застосування окремих норм законодавства (Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 28.12.2014 № 122/11/14-14 [8]; Інформаційний лист Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування у судовій практиці Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 05.06.2014 № 01-06/745/2014 [9]. Мета цієї категорії інформаційних листів – забезпечення однакового застосування суддями нижчих інстанцій окремих норм для уникнення неоднакового застосування законодавства. Це свого роду «міні-постанови», які надалі відображені в постановках пленуму судів касаційної інстанції. Тому самі ці інформаційні листи є найбільш оперативними й значущими з погляду формування судової практики;

2) інформаційні листи, які містять правові позиції Верховного Суду України, сформульовані за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень із мотивів неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права з подібних правовідносин (Інформаційний лист Вищого господарського суду України «Про доповнення Інформаційного листа ВГСУ від 15.03.2011 р. № 01-06/249 «Про постанови ВСУ, прийняті за результатами перегляду судових рішень господарських судів» від 27.01.2015 № 01-06/114/15) [10]. Доводячи до відома судів нижчих інстанцій правові позиції Верховного Суду України, вищі спеціалізовані суди сприяють забезпеченню адаптації судової практики відповідно до рішень найвищого судового органу судів загальної юрисдикції;

3) інформаційні листи, які містять повідомлення про факти, що повинні враховуватися суддями у своїй діяльності (Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 11.02.2014 № 173/11/14-14) [11] [7, с. 61–63].

Уважаємо запропонований В. Капустинським та О. Хотинською-Нор перелік інформаційних листів неповним. Серед інформаційних листів вищих спеціалізованих судів варто виділити також такі:

1) інформаційні листи, які містять огляд судових рішень вищих спеціалізованих судів, ухвалених в касаційному порядку для забезпечення однакового застосування законодавства під час розгляду та вирішення судових справ (Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 18.02.2014 № 212/11/14-14 [12]);

2) інформаційні листи про рішення Європейського Суду з прав людини (Інформаційний лист Вищого господарського суду України «Про рішення Європейського Суду з прав людини» від 15.05.2014 № 01-06/632/14 [13]) і вжиття заходів загального характеру, необхідних для виконання рішень Європейського Суду з прав людини (Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 06.05.2015 № 870/10-14 [14]).

За галузевим критерієм судову практику можна розмежувати на конституційну, цивільну, адміністративну, господарську, кримінальну. Кожна галузь судової практики має свій поділ.

Так, конституційну судову практику можна поділити за сферою повноважень Конституційного Суду України, закріплених у главі 2 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Кримінальну судову практику, яка формується судами загальної юрисдикції, можна поділити на матеріально-правову і процесуально-правову практику.

До першої належить судова практика, що ґрунтується на загальній та особливій частинах КК України. Наприклад, злочин, покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, кримінальна відповідальність неповнолітніх, примусові заходи медичного характеру (Загальна частина Кримінального кодексу (далі – КК)

України); злочини проти життя і здоров'я особи (вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень тощо), злочини проти власності (крадіжка, грабїж, розбїй) (Особлива частина КК України).

До процесуально-правової судової практики належить кримінально-процесуальна діяльність суду, закріплена в КПК України. Зокрема, це розгляд кримінальних справ у першій інстанції, в апеляційному, касаційному порядку та інші процесуальні дії; види, структура судових рішень.

Судова практика у сфері цивільного судочинства містить практику розгляду цивільних справ у порядку, передбаченому ЦПК України. Цей вид судової практики найбільш об'ємний і ділиться на судову практику в різних сферах (житлові, трудові правовідносини, захист інтелектуальних прав тощо).

За формою втілення судова практика передбачає письмове оформлення. У кожному виді судочинства існують певні форми судових актів:

1) у конституційному судочинстві – рішення, висновки, ухвали, забезпечувальні накази (ст. 83 Закону України «Про Конституційний Суд України»);

2) у кримінальному – вирок та ухвала (ст. 369 КПК України);

3) у цивільному – ухвала, рішення та постанова (ч. 1 ст. 208 ЦПК України);

4) в адміністративному судочинстві – постанова (судове рішення, яким суд вирішує спір по суті) та ухвала (судове рішення, яким суд зупиняє чи закриває провадження у справі, залишає позовну заяву без розгляду або приймає рішення щодо інших процесуальних дій, клопотань) (ст. 158 КАС України).

Крім цього, судова практика відображається в оглядах, інформаційних листах, листах-роз'ясненнях про застосування тієї чи іншої норми права.

Висновки. Отже, запропонована й розглянута класифікація судової практики не є абсолютною, в юридичній літературі містяться інші критерії поділу судової практики, але, на нашу думку, в дослідженні розглянуто найбільш важливі, які можуть бути корисними у сфері правотворення та правозастосування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васильєв С.В. Судова практика: поняття, значення і види / С.В. Васильєв // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Права». – 2013. – № 16. – С. 191–195.
2. Харитонова Л.І. Судова практика як джерело права соціального забезпечення / Л.І. Харитонова // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 37. – С. 55–60.
3. Савенко М. Співвідношення судової практики Конституційного Суду України зі судовою практикою Європейського Суду з прав людини / М. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 2. – С. 30–42.
4. Стецик Н.В. Технологія судової правотворчості: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Н.В. Стецик ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2011. – 16 с.
5. Мельник З. Вплив діяльності судових інстанцій Європейських співтовариств на зростання значення судової практики як джерела права / З. Мельник // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2013. – № 3. – С. 104–110.
6. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.
7. Капустинський В. Інформаційні листи суду касаційної інстанції як форма реалізації його позапроцесуальних повноважень / В. Капустинський, О. Хотинська-Нор // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2013. – № 2. – С. 59–64.
8. Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 28.12.2014 № 122/11/14-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.vasu.gov.ua/sudovapraktika/inf_list/28_01_2014N122_11_14_14/].
9. Про деякі питання практики застосування у судовій практиці Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» : Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 05.06.2014 № 01-06/745/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://vgsu.arbitr.gov.ua/news/1507/].
10. Про доповнення Інформаційного листа ВГСУ від 15.03.2011 № 01-06/249 «Про постанови ВСУ, прийняті за результатами перегляду судових рішень господарських судів» : Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 27.01.2015 № 01-06/114/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://vgsu.arbitr.gov.ua/news/1683/].
11. Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 11.02.2014 № 173/11/14-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.vasu.gov.ua/sudovapraktika/inf_list/11_02_2014N173_11_14_14/].
12. Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 18.02.2014 № 212/11/14-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.vasu.gov.ua/sudovapraktika/inf_list/il_870_06_05_15/].

13. Про рішення Європейського Суду з прав людини : Інформаційний лист Вищого господарського суду з прав людини від 15.05.2014 № 01-06/632/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [<http://vgsu.arbitr.gov.ua/news/1485/>].

14. Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 06.05.2015 № 870/10-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.vasu.gov.ua/sudovapraktika/inf_list/il_870_06_05_15/].